

FRANZ KAFKÁRÓL MAGYAR NYELVEN

Sükösd Mihály: *Franz Kafka*. Bp. 1965.

Az utóbbi években tanúi lehetünk Franz Kafka rehabilitációjának: tanulmányok foglalkoznak vele, művei megjelennek, a polémikák lángolnak. Ennek a folyamatnak e pillanatban még utolsó magyarországi állomása Sükösd Mihály kismonográfiája, amelyben a szerző a talányos, sokat vitatott Franz Kafka-életmű sommás összefoglalására és megrajzolására vállalkozik, arra, hogy megírja, „minek tartja a világirodalom Franz Kafka nevű jelenségét”, akiről „nem lehet elhinni, hogy világi szent, új vallásalapító; azt sem, hogy a dekadencia Belzebúbja”. Valóban, ha szemügyre vesszük az igen szegényes magyar nyelvű (és nemcsak magyar nyelvű) Kafka-irodalmat, azt kell látnunk, Kafkáról, az *íróról* esik a legkevesebb szó, a legtöbb szöveg Kafka ürügyén készült, holott a legkézenfekvőbb éppen az lett volna: az íróval foglalkozni s még inkább művével. Sükösd feltett célját azonban nem tudta a szándékainak megfelelő mértékben megvalósítani, mert az a csendes és sokszor a sorok között folyó vita kortársai Kafka-konceptióval, dilemmáival (Lukács György: *Thomas Mann vagy Franz Kafka* — Forgács László: *Gorkij vagy Kafka?*) akaratlanul is előtérbe került. S ha Sükösd könyvének legnagyobb értékét kell kijelölnünk, akkor éppen ebben az „úttisztításban” találjuk meg azt. Az a néhány erőteljes vonás, gesztus, amelyet Sükösd könyve megmutat, az a határozottság, amellyel Kafka művéhez közeledik, nemcsak rokonszenvesse teszi törekvését, hanem termékeny lehetőséggé is avatja, és így könyve kitűnő kalauza lehet az olvasónak a Kafkához vivő úton.

Sükösd könyvének aránytalanságai tehát objektív természetűek, mert könyvében Kafka életműve jellemzésével párhuzamosan a modern irodalmak természetrajzába „vezető kalauzt” is kellett adnia, meg kellett egy klasszikus és anekdotázó realizmuson nevelkedett közönségnek mutatni azokat a jegyeket is, amelyek nem tartoznak ugyan a köztudat realizmus-konceptiójába, de amelyek ugyanakkor a XX. század világirodalmának szerves részét képezik, nem egy esetben talaját és anyagát adják, módszerére hatnak. Gon-

doljunk csak az elidegenülés realitásának problémájára, amely nélkül Kafka életműve megértése elképzelhetetlen, a magyar közéletben mennyire ismeretlen, s mennyire csak eltorzított, leginkább tagadott jelentésében ismert, Veres Péter szavaival egyszerűen »szellemi kispolgárok« nyavalyája”. Sükösd kerülni igyekezett mind a polémiát, mind a kényszerítő leegyszerűsítéseket, s kereste a középutat, amelyen haladva az „olvasó-nevelés” és a Kafka-művek esztétikai interpretációja, ez az igényes esztétikai feladat, egyaránt teljesíthető és megvalósítható.

Sükösd könyve első fejezetei — nem lesz véletlen — néhány „alapfogalom” tisztázását tűzik ki célul, és a szerző ügyesen, tömören, de annál határozottabb eltökéléssel viszi a kaptatókon mind feljebb, a Kafka „realitásai” felé az olyan részletekben, mint Kafka első olvasói, Századeleji irodalmi kép, Kafka világa ismeretlen, elképzelhetetlen, A valóság felszíne, A valóság eltűnik, Az elidegenedés elmélete, Az elidegenedés valósága, Kafka nem elődök nélkül való és Kétsíkú valóság. Ezekben jelöli ki Kafka műveinek azt a tulajdonságát, hogy azok „mások”, mint a megszokott és hagyományos jellegű irodalom alkotásai, de nem elődök nélkül valók, s az elődök között egy Dickens, Balzac, Gogol nevével találkozhatunk, azokkal akik már érzékelték, jelezték, hogy a polgári társadalom életében s művészetében születőben van egy olyan világ, amelyet hagyományos eszközökkel és szemlélettel megragadni és művé formálni már nem lehet. S talán nem ártott volna erőteljesebben jelezni, hogy az „ösöknek” ebben a sorában a Zola-féle naturalizmus tapasztalata már negatív volt: az ún. realitás eltűnni látszott a világból.

Sükösd könyvének Idegen című nagyobb tömbje, immár Franz Kafka életrajza vonalán vizsgálja a realitást és annak eltűnése problémáját, hogy kétségtelenné tegye, mennyire a valóságban gyökerező, az életrajz kínálta adalékokban is Kafka élmény- és epikus világa. Itt kamatoztatja azokat a megfigyeléseket, amelyeket Günther Anders írt le az elidegenülés és Kafka egyéni élete vonatkozásaiban, s biztos kézzel mutat arra a „senkiföldjére”, amelyen Kafka, az ember mozog, s amelyik nemcsak emberi, hanem írói világa is. Sükösd könyvének egyik legsikerültebb fejezete éppen „Kafka idegenség-élményének szociológiai” vizsgálata, amely magába foglalja mind a Kafka-család, mind pedig a szűkebb környezet: Prága, s a tágasabb: az Osztrák—Magyar Monarchia emberi-társadalmi képletét. Sükösd plasztikus képet fest erről a világról, ízeire szedi, s megmutatja közvetlen vagy befolyásoló hatását Kafka művészi világképe alakulásában. Kafka, írja Sükösd, „az elidegenedés közgazdaságtani és filozófiai fogalmát az idegenségnek, a kiszolgáltatottságnak az élet minden területén érvényesülő törvényeként érezte át, ahol minden a helyén van, s egyszersmind ki is billent a helyéről. Ezt a »logikus ésszerűtlenséget« írta meg”. Ebben a gondolatkörben Sükösd Kafka jelentőségét abban látta, hogy „érzéki létezését adott annak, ami lényege szerint elvont”. Ám ha Kafkával kapcsolatban fantazmagóriákat emlegetünk, inkább a „realitás fantazmagóriáit” kellene mondanunk, mint a „képtelen”

jelzõt, ahogy azt Sükösd tette, mert csak így lesz teljes Sükösdnek az a szándéka, hogy megmutassa, mennyire a realitásban gyökereszik Kafka mívében az elvontnak érzéki képe. Kétségtelen azonban, hogy Sükösdnek sikerült egybefognia azokat az elemeket (Kafka „alkati sérülékenységét” és a „külvilág benyomásait”), amelyek Kafka életérzésének „tárgyi, hangulati környezetét” jelentik. Szerzõnk jelentõs segítséget kapott a cseh kritikától ezen a téren, amely felfedezve Kafkát, néha erõsebb színekkel festette a „cseh-motívumokat”, a „Prága-képzetet”, „túlírva” is ezt a problémát. Ez csapódhatott le Sükösd könyve Munkások és munkásmozgalom címû részében is.

A könyv legfontosabb, kulcsfejezete a Vízión és valóság címû, amely szinte jelképesen is Sükösd könyvének a középsõ részét foglalja el, a szociológiai vonatkozásokkal foglalkozó, s az egyes alkotásokat bemutató fejezetek közé ékelõdve. Meglepõ lehet e fejezet olvasójának, hogy Sükösd itt nem kamatoztatta azokat a tapasztalatokat bátrabban, amelyeket a magyar irodalom, s különösen Ady mûve kínálhat a szimbólum-funkciók felhasználásával, annál is inkább, mert a Szimbólumok címû rész megszorításai ellenére az értelmezés lehetõségeit vizsgálva azt állapítja meg, hogy Kafka mûveit „jelkép-voltukban kell érteni és értelmezni, s nem egy tetszõleges fogalmi rendszerre közvetlenül lefordítva”.

Sükösd ebben a fejezetben sorra megjelöli Kafka mívének „sajátos” vonásait: a szimbólum-probléma után a mítizálás kérdésérõl ír, majd a mese és mítosz relációt vizsgálja, hogy innen a „gyermeki szemmel látott világ” mozzanatára térve a karkai groteszk és grand guignol vonatkozásaival zárja könyvének ezt a fejezetét. Sükösd Kafka jelképeit „fél-szimbólumoknak” minõsítette, s amikor arra a kérdésre akart feleletet adni, hogy ezek „hogyan lesznek mûalkotássá”, a mítizálás szerepét kellett tisztáznia, s külön kiemelni a „túlzás” problémáját, amely a „valóság tükrözésének leghitelesebb módja” ezen a síkon. Olyan problémákat tárgyal itt Sükösd, amelyek a „legkényesebbek” mind a Kafka-mûvek interpretációjára szempontjából, mind pedig az értelmezõ vonatkozásában, hiszen ezek az elemek végsõ fokon a modernizmus fegyvertárának fontos részei is. Nem lesz véletlen, hogy Sükösd, Kafkát mintegy igazolva, az egyik fejezetben Aragon, József Attila, Thomas Mann, Brecht, Marc Chagall és Picasso nevét emlegeti, egy másikban Balzac neve bukkan fel („Mindketten koruk lényegét tükrözõ nagy írók, s nem egymás tagadásával azok” — zárja Sükösd a Hú tükör címû fejezetét), másutt ismét Gogolra hivatkozik. Közben finom megfigyelések, párhuzamok, vonatkozások sorozatában mutatja meg, milyen érzékeny és kitûnõ megfigyelõje Kafka mívészetének, hogy a korlátok, amelyeket felfedezhetünk, nem mindig Sükösd, hanem az adott irodalompolitikai szemlélet számlájára írhatók.

Sükösd könyve harmadik nagy fejezete Kafka mívvei elemzésével foglalkozik, s tagolásában az „irodalomtörténeti módszer” érvényesül, ugyanis a Kafka-esszék legnagyobb részével ellentétben Kafka életmívét nem homogén egésznek látja, hanem idõben elhatárolható korszakokra osztva, tagolja is azt, alakulásában

akarja tetten érni. Annál meglepőbb, hogy magában a tárgyalásban mégsem ezt a lehetőséget használja fel, hanem műfajok szerint előbb Kafka novelláival foglalkozik, majd három regényét veszi szemügyre.

Kafka igazi műfaja a novella — állapította meg Sükösd előkészítő fejezetei egyikében, s maga is a novellák világában mozgott a legotthonosabban. Kafka „kibeszélő”, „álom”, „jéghegy”- és „parabola”-novellái csoportját nemcsak kitűnően minősíti, megmutatva jellegüket, hanem a részletekben hatolóan is, jelezve, hogy „fejlődés” figyelhető meg Kafkánál mind az ábrázolási mód-szerek, mind pedig a világgép síkján.

Amilyen otthonosan mozgott Sükösd a novellák világában, annyira „idegen” világban érzi magát a Kafka-regények között. A könyv legvázlatosabb része a regényekkel foglalkozó. Az aránytalanságok akkor is szembetűnőek, ha arra gondolunk, hogy a regényekkel kapcsolatban sok fontos mozzanatot a bevezető fejezetekben, és a novellák elemzése közben már érintett. Utalni szeretnék azonban arra a tényre, hogy első regényének, az Amerikának, amelyről azt állapította meg, hogy „olvasmánynak érdekes, mint regény közepes, mint karkai regény bizonytalanul felemás”, mégis majd akkora figyelmet szentel, mint *A per*nek vagy a *Kastély*nak. Szemmel látható, hogy még akkor sem lehet ezeket a regényeket a novellákat olvasó szemmel nézni, ha tudjuk, hogy ezer szál és vonatkozás kapcsolja össze Kafkánál e két műfajt. Sükösd pedig megelégedett azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a novellák kínáltak, s ezeket alkalmazta a regény-világra is, nem törekedve a regények sajátos világát is feltárni, megmutatni, hogy ezek végső fokon Kafka művészetének új megszervezését is jelentik, a karkai elemek új konstellációját hozzák. S így, ha érzékelteti is, hogy *A per* és a *Kastély* között különbségek vannak, s itt *A per* minősíti jellegzetesen karkai alkotásnak, a „Kastélyig” már nem tud eljutni. Hiányérzetünk, amely Sükösd könyve e fejezete kapcsán támad, ebből magyarázható.

Távlat és hatás című zárófejezete azonban ismét a Kafkát értő és érző szerzőt idézi, gondolok elsősorban a Kafka „maradandóságáról” szóló részre.

Sajnálunk kell azonban, hogy a könyvhöz csatolt bibliográfia magyar nyelvű anyaga még utalásként sem jelzi, hogy a jugoszláviai magyar irodalomban 1954 óta többen is foglalkoztak Kafka műveinek interpretációjával — nem is eredménytelenül.

(BI)

TRAGÉDIÁK HELYETT

Velimir Lukić: *Farse*. Prosveta Kiadó, Belgrád, 1965.

Ma már hiányzanak azok a valóságon túli elemek, amelyek lehetővé tennék, hogy az életből az irodalomba is bevonuljon a tragikum, hogy a színpadon tragikus hősök tragikus helyzetekben jelenjenek meg. Egészen mások az irodalom lehetőségei és céljai,

mint évszázadokkal ezelőtt. Nemcsak hogy nincsenek tragédiák az irodalomban, hanem tragédiaellenes műfajok és alkotások keletkeznek.

Velimir Lukić színdarabjai, melyeket ő farce-oknak nevez, épp ennek a tragédiaellenességnek a jegyében készültek. Tragédiák helyett bohózatokat írt. Műveiben benne van a tragédiák igen sok eleme, kelléke, mégsem tragédiák ezek. Szatírák, komédiák, csúfolódó színpadi játékok. Alakjait úgy irányítja, a helyzeteket úgy alakítja, hogy abból, amiből régen tragédia lett volna, most az ellenkezője születik.

Halálosan komoly témákat választott Lukić. A hatalom, a sors, az erőszak, a lázadás és a beletörődés, a rend és a szokások: erről szól három farce-ában, melyek ebben a kötetben megjelentek. „Dugi život kralja Osvalda” című háromfelvonásos darabjában a Hamlet és a Macbeth mélységeihez közeledő témát szólaltat meg — a témával homlokegyenesen ellenkező hangnemben. „Walpurgijska noć” című kétfelvonásos farce-ában újszerű dramaturgiai megoldásokkal nyúl a rémuralom, az erőszak problémáihoz. Habár a darab egészében véve nem sikerült úgy, mint az „Oswald király hosszú élete”, a „Walpurgis-éj”-ben nyilatkozik meg teljességében Lukić drámaírói ereje. „Bertove kočije ili Sibila” című darabjának ötlete bizzar: a mesterségesen készült ember, életre keltett bábok lázadása. Lázadás ez a rend, a konvenciók, a megszokás ellen. Mert mi magunk is csak bábok vagyunk a sors kezében, s lázadásunk — a sors szemszögéből, a végtelenséghez mérten — ugyanolyan nevetséges, ugyanolyan jelentéktelen, mint Swen életre keltett bábjainak lázadása a rend ellen, amely — az életük. Választani nem lehet; az élet megkövetel egy rendet, aki lét ellene, aki nyűgnek érzi, s szabadulni akar tőle — kiesik a létből.

Lukić megtalálta azt a műfajt, amely lehetővé teszi néhány korszerű probléma megszólaltatását, egyúttal azt a hangot is, mellyel a tragikumot helyettesíteni lehet. Helyettesíteni? Arról van inkább szó, hogy ez a kornak megfelelő műfaj, mint ahogy a tragédia is megfelelt évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőtt.

Ez a felfedezés már egymagában is elegendő volna ahhoz, hogy Lukić műveit elismeréssel fogadjuk. A teljes sikert pedig épp az biztosítja, hogy színdarabjai modernnek s hogy sorsunkról szólnak, azon a nyelven, amely minden nappal érthetőbbé és mindinkább félelmetesen profétikussá válik.

(TL)

AZ ÉLETRÉGÉNY DIVATJA IDEJÉN...

Féja Géza: *Szabadcsapat*. Bp. 1965.

Nem paradoxon, de Féja Géza könyvében az utóhang három és fél oldala az, amellyel alighanem minden olvasója lényegében egyetért. Itt ugyanis az életregény, az önéletrajz műfajának divatjához szolgáltat adalékokat, s van-e a magyar irodalomban ma

divatosabb műfaj ennél? Persze, függetlenül attól, hogy „az élet-regény hagyományos műfajunk”, s hogy „akadtak korok, midőn a tulajdonképpeni regény hiányát töltötte be, folytatása és újjáteremtése, hitünk szerint semmiképpen sem talmibb teljesítmény más műfajok folytatásánál”. Legfigyelemreméltóbb reflexiója azonban e műfaj egyik mai, szemléletbeli távlatokat felvillantó mozzanatát helyezi a figyelem előterébe: „Aligha tekinthető véletlennek, hogy kortársaim jelentős része igényli és szenvedéllyel míveli. Az író hűséges beszámolót igyekszik adni arról, amit mélyen átélt és lényegnek ismert meg, mondanivalójának pedig megillető formát teremt. A két világháború között lefolyt életet regényirodalmunk csupán részben és eléggé esetlegesen merítette ki, hősök, kalandorok s végzetes figurák hullottak feledésbe, esedékes regényciklusok maradtak el. Túlságosan hosszúra nyúlnék ennek okait fejtegetni, csupán a tényt állapítjuk meg, ugyanakkor a hiányt igyekezzük jóvá tenni egy szabadabb alkatú műfaj segítségével”.

A Bölcsődal című első rész után (évekkel ezelőtt jelent meg) a *Szabadcsapat* „időgépét” 1920 februárjába röpíti vissza, amikor is nemcsak Budapestre érkezett meg Féja Géza, hanem a magyar közéletbe is, hogy ott negyedszázadnyi tevékenység után, ebből a közéletből kiszorulva, ismét egy negyedszázadnyi idő után pillantson vissza első „szerepeire” a maga élete értelmezésével.

Kétséges azonban, hogy majd egyszer a hidegebb természetű irodalomtörténeti elemzés elfogadja-e Féja önértelmezése végső kihangzását, s egyben jelképét is egykori tevékenységének: a szabadcsapat-mitoszát, amelyre könyve szemlélete épült. Mert inkább romantikus póz és szép álmom a „— Lóra, hajdú, lóra!” jelszó és magatartás, annál is inkább, mert egészen nyilvánvaló, hogy az a „szabadcsapat”, amelynek önmagát tagjaként festi, legalábbis vezérében, Bajcsy-Zsilinszky Endrében, ha folyton távolodóban tőle, de mégiscsak a magyar uralkodó osztály politikájával szoros kapcsolatban és függésben létezett, ha egyáltalában létezett. Féja könyvének alighanem nem anyagában van a nagy érdeme, hiszen a Szabó Dezső-portrén kívül talán csak Bányai Kornél jellemzésénél állapodhat meg felcsillanóbb szemmel a figyelem, hanem az, hogy jelzi: mennyire megkerülhetetlenek azok az ideológiai-irodalmi képletek, amelyeket a két világháború közének (Féja nagyon találó kifejezésével) „közizgalma” termelt ki, s hogy közöttük adott sémákkal-képletekkel ugyancsak nehezen lehet tájékozódni, s pálcát, irodalmi vagy politikait, sem lehet egykönnyen fejük felett törni éppen sokarcúságuk miatt. S míg nem kapunk pl. Bajcsy-Zsilinszkyról egy eszme-portrét, nehéz lesz „bolygói” között is eligazodni, s általában kijelölni a helyét annak a képletnek, amelyet Zsilinszky Endre és köre (és hány ilyen „kör” volt!) elfoglalt pluszaival és mínuszaival. Féja ugyanis egészen határozottan Bajcsy-Zsilinszky politikai körében jelöli ki a maga helyét, s ennek a politikának a védelmében is. Mivel magyarázható ugyanis az a meglepő tény, hogy könyvében éppen ennek a világnak rajzához vonultat fel adatoktól kezdve anekdotáig annyi mindent, míg egyetlen és nagy jelentőségű, valóban „a szabadcsapat-mitoszhoz”

méltó vállalkozását éppen hogy érinti csak: *Viharsarok* című könyvének elkészülése ez. Mi sem lenne természetesebb és jelentősebb, mint pályafutása legnagyobb jelentőségű vállalkozásának írja meg rajzát, és éppen ezt mulasztja el kevésbé jelentős mozzanatok és események kedvéért. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ennek a „drámává” értelmezett életnek nem ott vannak a csomópontjai, ahol azokat Féja jelöli meg.

Éppen ezért az „adalékok” könyve Féja Gézáé, hiszen nem sikerült szépirodalmilag is az olvasóra kényszerítenie a „szabadcsapat-mitoszt”, ahogy e műfaj magyar klasszikusai a maguk világa rajzával meg tudták tenni és el tudták éni, ugyanakkor eszméinek elemzését sem végezte el. Mindezek azonban már túlmutatnak a könyv körén és az író közvetlen szándékain is.

(BI)

DIPLOMATAFRÁKK NÉLKÜL

Boldizsár Iván: *Zsiráffel Angliában*. Útinapló. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Vaióban: nem útirajz, hanem útinapló, egy angliai utazás benyomásainak, pillanatainak, napjainak tükre. Nem azért készült, hogy elszónakoztasson vagy az olvasó ismereteit bővítse, hanem hogy az útra kelt író közölnivalóját rögzítse, s hogy az író egyhónapos angliai tartózkodásának élményeit, valamint az élmények kiváltotta érzéseket, gondolatokat, lelki reagálást újabb élményt, ezáltal olvasói élményt kiváltó művé, alkotássá formálja.

1961. október elejétől november elejéig tartózkodott Angliában Boldizsár Iván mint a *The New Hungarian Quarterly* főszerkesztője. Egy hónap alatt rengeteget látott, tapasztalt, s könyvében kissé önmagának is számot ad utazásáról. Nem volt pihenés ez az egy hónap Boldizsár számára, sokszor kora reggeltől késő éjszakai órákig talpon volt, nézett, tárgyalt, jegyzett, vitázott, nem akart semmi látni- vagy hallanivalót elmulasztani, ki akarta használni angliai tartózkodásának minden pillanatát, de nemcsak hivatalosan, kötelességből, hanem magánszemélyként is — habár ez alatt az egy hónap alatt magánéletre egyáltalán nem volt alkalma — kamatoztatni ott-tartózkodását; „az utazás minden percét élveztem” — mondja egy helyen.

Egy hónap természetesen nagyon kevés, ha az embernek olyan programja van, mint Boldizsárnak, de vendéglátói jó idegenvezetőnek bizonyultak, s ő kihasználhatott minden alkalmat. Megpróbált behatolni az angol hétköznapiok titkaiba, hogy megismerje az angolok életét, azt az életet, amely valóban angol. És a titkok feltárultak előtte, látásmódjában azonban megmaradt kontinensinek, sőt... Rengeteg — ismert és ismeretlen — emberrel találkozott, s híven szakmájának szokásaihoz, lejegyezte beszélgetéseit. Egész interjúk kerekedtek a neves írókkal, névtelen diákokkal, barátokkal és idegenekkel folytatott beszélgetéseiből. Az angol társadalom jelenségeit eléggé objektívan ítéli meg Boldizsár, nem akar mindenáron hiányosságokra rámutatni, hibákat leleplezni, csak

látni és beszámolni. Ez az, ami könyvét becsületes munkává avatja.

Az angolok — tartja a kontinensi hiedelem — furcsa emberek; ez kitűnik Boldizsár könyvéből is. Talán épp azért, mert mint mondtuk, kontinensi marad maga is, amikor a szigetországban barangol. Mert bizonyára csak nekünk furcsák az angolok, voltaképpen nem furcsák, hanem — angolok, s Boldizsárnak pompásan sikerült sajátosságaikat meglátni és ábrázolni, az angol emberek másoktól elütő tulajdonságaira fényt vetni.

De nemcsak a jelenről beszél Boldizsár, hanem elmerül a múltban is, s ennek köszönhetjük könyvének élvezetes részeit, melyek építészeti, szobrászati és festészeti műveken meg az irodalmon keresztül az angol hagyományokat, az angol történelmet ismertetik. Néha csodálatosak Boldizsár leírásai: első pillantásra száraz felsorolások, hajszálpontos tényközlések. De csak első pillantásra. Mert aztán az adatok életre kelnek, s már ott is áll előttünk egy középkori templom vagy egy múlt századbéli épület, egy festmény vagy egy szobor, egy jellegzetes kapubejárat vagy egy ókori múzeumi tárgy.

Ez a könyv nemcsak szubjektív beszámoló egy utazásról, hanem tisztelgés egy ország és egy nemzet előtt. Boldizsár nagy elismeréssel ír Angliáról; nyíltan bevallja: „szeretem az angolokat”. Jövetelének céljáról azonban sosem feledkezik meg, tudja, hogy feladatai vannak. „Lelki diplomatafrakkbán” érzi magát, mintha „rendkívüli megnemhatalmazott nagykövete” volna hazájának, aki mindenütt azt keresi, ami összeköti a két országot, a két népet, s nem azt, ami esetleg elválasztaná őket. Próbál tanulságokat leszűrni mindabból, amit Angliában tapasztalt, másrészt szeretné megmagyarázni az angoloknak, mi történik Magyarországon. És amikor egyedül van, amikor elmélkedik, sohasem kerüli a megrovást, ha arra gondol, hogy odahaza valami nem úgy van, ahogy lennie kellene. Vannak persze pillanatai, amikor védeni kényszerül, s nem is mindig jókor, s nem mindig érdemes ügyet, de ez már egészen más lapra tartozik: nem az útinapló s a hozzá fűzött megjegyzések témája.

Egy Angliában utazó magyar újságíró naplója ez a könyv, nem akar megdöbenteni felfedezéseivel, nem akar kurióziумokkal elkápráztatni. Nemcsak a látottak, hanem az élmények, egy lélek utazásának is naplója Boldizsár műve. Az olvasónak pedig: egy ragyogóan megírt könyv Angliáról és egy Angliában barangoló magyar újságíróról.

(TL)

AZ ÉLETMŰ MARGÓJÁN

Thomas Mann: *Levelek*. Bp. 1965.

Thomas Mann a „művé” vált ember, talán az egyetlen alkotó századunkban, akinek neve hallatára az emberben a *mű*, a beteljesített alkotás képzete támad, az a harmónia jelenik meg, amely, úgy látszik, ritka ajándéka a sorsnak. A megállt idő pillanatát

hozza ez az emberi-írói képlet, vagy inkább alkat, amely híjával van a személy mindenfajta vonatkozásának, amely dacolni lát-szik a mulandóság elemeivel a maga folytonosságával, kiegyensúlyozottságával, autonómiájával és szuverenitásával, mintha immunis lenne az emberek földisége apró-cseprő hatásaitól, s „órát” egy más csillagzat sugallata mozgatná. Mintha Mannra gondolva írta volna József Attila jelmondatzerű töredékét egykoron: „Dolgozni csak pontosan és szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes”.

Zárt rendszer az ilyen írói világ, amelybe a kíváncsi szem az író intimnek gondolt megnyilatkozásai résein szeretne bekukkantani, így levelezése segítségével is, amely mégiscsak az élet és életmű margóján keletkezett, a külvilággal érintkezésből született. S valóban: hány író mutatta meg magát, sebezhető pontjait leveleiben, hány művész „lepleződött le” intim megnyilatkozásaiban! Thomas Mann esetében azonban a teljességnek a zárata tökéletes: a levelek, ha közvetlenebb hangon is, de nem mutatnak meg mást és többet, mint a késznek tudott alkotások, a nagy művek. S ha mégis van valami, ami érdekes ezekben a levelekben ebből a szempontból, talán az a mozzanat, amelyben tetten érhetjük az író „bezárkózását”, a maga Olympuszára költözését, azokat az időket, amikor még pillanatokhoz alkalmazkodó „problematikus egzisztenciának” nevezte magát az első művek, a nagykorúsodás és a leánykérés izgalmi közepette — de már messzebbre látó szándékok bővületében is.

De még ezek az esetlegességek is mennyire a tervszerűség, az alkotás előnyeire szolgáló helyzetek megteremtését célozzák! Mintha Thomas Mann a világirodalom egyfajta Midas királya lenne, akivel történjék bármi, ezek a történések „arannyá” válnak a futó toll nyomán támadó metamorfózisban, s a legártatlanabb vállalkozás is a „nagy mű” lehetőségét tartalmazza. Ennek a „csodának” végső kihangzása talán az az immár irodalomtörténeti tény, hogy Mann szinte minden valóban nagy alkotása eredetileg kisebb terjedelmű vállalkozásnak indult, s hogy munka közben „vált arannyá”, „Varázsheggyé” például egy novellaterv. Vagy ezek a levelek, amelyekből egy csokorra valót olvashatunk az 1889—1933 között írottakból.

Valószínűleg nemcsak a válogatás mutatja ezeket a leveleket „irodalmiaknak”, hanem bennük, anyaguk szövetében is van valami az irodalomból, az „alkotásra irányultságból”, úgy, ahogy egy 1906-os levelében olvashatjuk: „A művész a fejedelmek rokona, annyiban, amennyiben reprezentatív életmódot folytat. Ami a fejedelemnek az etikett, az a művésznek a forma magasztos kötelezettsége. A művész, ahogy én ismerem, sohasem az az ember, aki szabadon és minden további nélkül „láttathatja magát”. Józanságra van szüksége a szenvedélyben, eszményítésre önmaga ábrázolásában: egyszerűen művészetre. Ez az emberi gyöngesége”. Mintha ehhez a vallomáshoz tartotta volna magát Mann levélírás közben is: a kötet leveleiben valóban átengedi magát ennek a „gyöngeségnek”, úgyhogy a „margó” végső fokon ugyanazt a világot mutatja, amelyet maga az opus is, függetlenné válva az élet-

től, az alkotó személyétől, leginkább azzal, hogy az életet is művészetként prezentálhatja. Még az olyan bekezdésekből is ez csap ki, amelyekben „emberi részét” festi: „Csöndes, udvarias ember voltam, aki kezének munkájával szerzett némi jólétet, asszonyt vett maga mellé, gyermekeket nemzett, látogatta a premiereket, és olyan jó német volt, hogy négy hétnél tovább nem bírta ki külföldön. Mindenáron kell még kuglizni és inni is?”

E meghatározottságon belül pedig egy valóban nagy és gazdag szellem sziporkái, reflexiói, megállapításai, elmélkedései, szellemes jellemzései és telitalálatai, önvallomás-értékű nyilatkozatai bukkannak fel szinte minden oldalon. S ezek a sorok elsősorban Mann művéről szólnak, kezdve az első lapokon a maga személye ironikus kezelésétől az utolsókban felcsendülő gondolatig az életmű kiteljesedéséről szólva, közbefogva a groteszk, a képzelet munkája, a szellem és művészet vonatkozásai, az életrajz, a feszültséggel teli hőstípus, a kritika, a humanizmus, a humor, a polgári lét, a stílus, az esszé-műfaj, a mítoszok kérdéseit — már-már irodalomelméleti tankönyvvé is avatva az alkalom szülte, „privát” leveleket.

S mégsem a kommentár szerepét töltik be e levelek: az alkotás ízeivel a szánkban gondolhatunk rájuk, úgy, ahogy a novellák, a *Varázshegy*, a József-történet, a *Doktor Faustus* világát őrizzük emlékezetünkben.

(BI)